

УДК 378.011.3 – 057.175:159, 923

**ПРОФЕСІЙНА ДЕФОРМАЦІЯ ВИКЛАДАЧА
ВИЩОЇ ШКОЛИ**

Беляєва Е. Ф., Зубкова Л. М.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Стаття присвячена актуальній у сучасній соціальній психології та педагогіці вищої школи проблемі професійної деформації викладачів вищих навчальних закладів. Явище профдеформації представлено як багаторівневий процес, який має тенденцію негативного впливу на адаптацію та професійність викладача.

У статті розглянуте питання та розкриті фактори та особливості професійної деформації, обґрунтована система профілактики цього явища серед викладачів вищої школи.

Ключові слова: професійна деформація викладача, професійна деструкція, цілісна особистість, професійно зумовлені акцентуації, професійна некомпетентність, професійне відчуження.

Данная статья посвящена рассмотрению актуальной в современной социальной психологии и педагогике высшей школы проблемы профессиональной деформации преподавателей вузов. Явление профдеформации позиционируется как поуровневый процесс с тенденцией к усугублению риска профессиональной дезадаптации специалиста.

В статье рассмотрено понятие и раскрыты факторы профессиональной деформации, описаны особенности профессиональной деформации педагога, обоснована система профилактики профессиональной деформации педагога.

Ключевые слова: профессиональная деформация преподавателя, профессиональная деструкция, целостная личность, профессионально обусловленная акцентуация, профессиональная некомпетентность, профессиональное отчуждение.

This article is devoted to the problem of professional deformation among high school teachers which is very important in modern social psychology and pedagogics. The phenomenon of professional deformation is positioned as a multi-level process which tends to negatively influence teacher's adaptation and proficiency.

The concept and the factors of professional deformation are considered, the features of teacher's professional burn-out are described. The authors suggest the system of preventive measures against teacher's professional deformation.

Key words: teacher's professional deformation, professional destruction, holistic personality, professionally specified accentuation, professional incompetence, professional alienation.

Людина може відбутися у своїй професії, розвиватися завдяки своїй роботі і приносити користь людям своєю діяльністю. Проте нерідко багаторічне (більше 5 років) виконання однієї і тієї ж професійної діяльності призводить до появи професійної втоми. У якийсь момент у людини виникає відчуття, що щось у її житті складається не так. Ключем до розгадки може служити обрана ним спеціальність, яка, як кажуть, іноді здатна «калічити» людину, а також відсутність кар'єрного росту і інші причини.

Фахівці стверджують, що часто так чи інакше професія накладає відбиток на особистість людини, міняє його поведінку в цілому. Бувають випадки, коли особливості професійної діяльності не тільки не допомагають людині розвиватися, але і сприяють деградації її як фахівця, змінюючи характерні для даної професії професійно важливі якості в протилежний бік. Це здатне призводити до малоефективного й навіть соціально небезпечного виконання професійних обов'язків.

Освоєння особистістю професії неминуче супроводжується змінами в її структурі, коли, з одного боку, відбувається посилення і інтенсивний розвиток якостей, які сприяють успішному здійсненню діяльності, а з іншого – зміна, придушення й навіть руйнування структур, що не беруть участь в цьому процесі. Якщо ці професійні зміни розцінюються як негативні, тобто такі, що порушують цілісність

особистості, знімають її адаптивність і стійкість, то їх варто розглядати як професійні деформації.

Дослідження з проблеми професійної деформації були штучно виведені з поля зору вчених і тільки в останні роки чимдалі гостріше заговорили про «відхильну» поведінку вчителів, про їх професійну придатність та деформації.

Розвиток професійних деформацій визначається різними чинниками:

– Об'єктивні, пов'язані з соціально-професійним середовищем: соціально-економічною ситуацією, іміджем і характером професії, навчально-просторовим середовищем;

– Суб'єктивні, зумовлені особистісними особливостями педагога і учнів, характером їх взаємовідносин;

– Об'єктивно-суб'єктивні, що породжуються системою і організацією професійно-освітнього процесу, якістю управління, професіоналізмом керівників.

На передачу професійної деформації від одного викладача до іншого великий вплив має системна поведінка людей, тобто закріплені в свідомості багатовікові норми і стереотипи, уявлення про способи спілкування і типову поведінку в навчальному закладі. У груповій професійній свідомості закріпилася абсолютно визначена техніка взаємодії «вчитель-учень», яка передається з покоління в покоління через десятиліття і століття. Професійна деформація міцно закріпилася в існуючих шкільних та університетських підручниках, в методичних посібниках, які є інформаційними моделями прийнятої педагогічної системи.

Ступінь вираженості деформації визначається стажем роботи, змістом педагогічної діяльності та індивідуально-психологічними особливостями особистості педагога.

Передумови розвитку професійних деформацій кореняться вже в мотивах вибору педагогічної професії. Це, як усвідомлювані мотиви: соціальна значущість, імідж, творчий характер, матеріальні блага, так і неусвідомлювані: прагнення до влади, домінування, самоутвердження.

Сучасні науковці Агапов В.С., Безносів В.Г., Борисова М.В., Желлагіна Т.А., Кузьміна Н.В., Мітіна Л.М., Сінягіна Н.Ю. виділяють наступні типи професійної деформації особистості педагога:

а) Загальнопедагогічної деформації, які характеризуються подібними змінами особистості у всіх осіб, що займаються педагогічною діяльністю.

б) Типологічні деформації, викликані злиттям особистісних особливостей з відповідними структурами функцій педагогічної діяльності у поведінкові комплекси.

в) Специфічні деформації особистості педагога, обумовлені специфікою викладати предмети.

г) Індивідуальні деформації визначаються змінами, що відбуваються з підструктурами особистості і зовні не пов'язані з процесом педагогічної діяльності, коли паралельно становленню професійно важливих для викладача якостей відбувається розвиток якостей, що не мають на перший погляд ставлення до педагогічної професії.

Посилаючись на дослідження сучасних педагогів по питанню професійної деформації [1, 6, 8], розглянемо коротку характеристику домінуючих типів деструкцій педагогів:

а) Професійно зумовлені акцентуації:

1) Авторитарність педагога виявляється в централізації всього навчально-виховного процесу, одноосібному здійсненні управлінських функцій, використанні переважно розпоряджень, рекомендацій, вказівок. Авторитарність виявляється в зниженні рефлексії – самоаналізу і самоконтролю педагога.

2) Демонстративність – якість особистості, що виявляється в емоційно забарвленій поведінці, бажання подобатися, прагненні бути на виду, проявити себе. Відома демонстративність педагогу професійно необхідна. Проте коли вона починає визначати стиль поведінки, то знижує якість педагогічної діяльності, стаючи засобом самоствердження.

3) Дидактичність – це прояв педагогічних витрат пояснювально-ілюстративних методів навчання. Вона виражається в прагненні вчителя все пояснити самому, а у виховній роботі – в моралі та повчаннях. Дидактичність педагога проявляється також за межами навчального

закладу: у сім'ї, неформальному спілкуванні, часто набуває характеру професійного занудства. Найбільш часто дидактичність виявляють емоційно стримані викладачі природно-математичних і технічних дисциплін, що мають стаж роботи більше 15 років.

4) Педагогічний догматизм виникає внаслідок частого повтору одних і тих же ситуацій, типових професійно-педагогічних завдань. У педагога формується схильність до спрощення проблем, застосування вже відомих прийомів без урахування всієї складності педагогічної ситуації. Догматизм проявляється в ігноруванні психолого-педагогічних теорій, зневажливому ставленні до науки, інновацій, в самовпевненості й завищеній самооцінці і розвивається із зростанням стажу роботи, супроводжуючись зниженням загального інтелекту.

5) Домінантність обумовлена виконанням педагогом владних функцій. Йому надані великі права: вимагати, карати, оцінювати, контролювати. Більшою мірою доміантність виявляється у холериків і флегматиків у задоволенні потреби у владі, в придушенні інших і самоствердженні за рахунок своїх учнів. Домінантність як професійна деформація притаманна майже всім педагогам зі стажем роботи більше 10 років.

6) Педагогічна агресія проявляється у ворожому ставленні до недбайливих і невстигаючих учнів, у прихильності до «каральних» педагогічних впливів, у вимозі беззастережного підпорядкування педагогу.

7) Рольовий експансіонізм проявляється в тотальній заглибленості в професію, фіксації на власних педагогічних проблемах і труднощах, в нездатності та небажанні зрозуміти іншу людину, у перевазі обвинувальних і повчальних висловлювань, безапеляційних суджень. Ця деформація виявляється у жорсткій рольовій поведінці за межами навчального закладу, у перебільшенні ролі предмету, який викладається.

б) Професійна некомпетентність:

1) Інформаційна пасивність педагога проявляється в небажанні вдосконалення навичок роботи з інформацією та підвищення своєї інформаційної компетентності (інформаційної культури), припинення своєї професійної самоосвіти і самовиховання після накопичення

певної кількості інформації і методичної бази для викладання свого предмета.

2) Поведінковий трансфер характеризує формування рис рольової поведінки і якостей, притаманних вихованцям, учням. Ненормативна поведінка учнів: агресивність, ворожість, грубість, емоційна нестійкість – переноситься, проєктується на професійну поведінку педагога, і він привласнює окремі прояви поведінки, що відхиляються.

3) Розвитку консерватизму сприяє та обставина, що педагог регулярно репродукує один і той же навчальний матеріал, застосовує певні форми і методи навчання та виховання. Стереотипні прийоми педагогічного впливу поступово перетворюються на штампи, економлять інтелектуальні сили педагога, не викликають додаткових емоційних переживань. Зверненість у минуле при недостатньо критичному відношенні до нього формує у педагогів упередження проти інновацій.

в) Професійне відчуження:

1) Педагогічна індиферентність характеризується емоційною сухістю, ігноруванням індивідуальних особливостей учнів. Педагогічна байдужість розвивається на основі узагальнення особистого негативного досвіду педагога. Педагогічна індиферентність розвивається з роками як наслідок емоційної втоми і негативного індивідуального досвіду взаємодії з учнями (авторитарна центрація).

2) Соціальне лицемірство педагога обумовлено необхідністю виправдовувати високі моральні очікування учнів і дорослих, пропагувати моральні принципи і норми поведінки. Соціальна бажаність з роками перетворюється у звичку моралізаторства, нещирість почуттів і відносин.

3) Бюрократично зумовлена професійна безпорадність формується тоді, коли суб'єкт переконується, що ситуація, в якій він опинився і яка жодною мірою його не влаштовує, абсолютно не залежить від його поведінки, від вживаних ним зусиль цю ситуацію змінити. Мотив особистого розвитку, росту і оволодіння компетентністю в цьому випадку підміняється систематичною демонстрацією власної безпорадності, перекладанням вирішення всіх своїх проблем на оточуючих людей.

Професійні деформації неминучі, але при використанні різноманітних особистісно орієнтованих технологій корекції і засобів профілактики можливо їх подолання. Потреба подолання професійної деформації вчителя диктується тим, що від стійкості вчителя до професійної деформації у прямій залежності перебуває становлення його професійної компетентності. Компетентність педагога і професійна деформація взаємопов'язані і взаємозумовлені наступним чином: з одного боку, розвиток професійної деформації знижує рівень професійної компетентності, з іншого боку – високий рівень компетентності сприяє корекції професійних деформацій.

Аналізуючи доробки психолого-педагогічних праць, можна рекомендувати певні шляхи професійної реабілітації педагога:

1. Підвищення компетентності (соціальної, психологічної, загальнопедагогічної, предметної, аутокомпетентності)
2. Діагностика професійних деформацій та розробка стратегії подолання професійних деструкцій.
3. Проходження тренінгів особистісного та професійного зростання.
4. Рефлексія професійної біографії та розробка альтернативних сценаріїв подальшого особистісного і професійного зростання.
5. Профілактика професійної дезадаптації педагога-початківця.
6. Оволодіння прийомами, способами саморегуляції емоційно-вольової сфери та самокорекції професійних деформацій.
7. Перехід до інноваційних форм і технологій навчання.
8. Проведення серед педагогів конкурсів, олімпіад, оглядів професійних досягнень.
9. Засвоєння нового, «додаткового» навчального предмета і викладання його як факультативного.

Таким чином, підводячи підсумок усьому вищесказаному, слід зробити висновок, що професійна діяльність викладача має свою специфіку і певні труднощі в її реалізації, залежні як від суб'єктивних, так і об'єктивних причин. Головною умовою ефективної, повноцінної, успішної і якісної діяльності майбутніх фахівців, є професійне здоров'я викладача вузу. Професійне здоров'я включає в себе фізичний, психологічний та соціальний аспекти. Його формування залежить від

професійного самовизначення, професійної підготовки, професійної адаптації та деяких інших факторів, що виникають у процесі трудової діяльності. Тому сприяння збереженню, зміцненню, а в деяких випадках відновлення професійного здоров'я викладача вузу через систему спеціальних заходів, а також самосбережну поведінку і здоровий спосіб життя самих представників даної професії, повинні стати одним із пріоритетних напрямів діяльності у сфері підвищення якості освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аминов Н. А. Психофизиологические и психологические предпосылки педагогических способностей // Вопросы психологии. – 1988. – № 5.
2. Безносос С. П. Профессиональная деформация личности. – СПб: Речь, 2004. – 272 с.
3. Бодалев А. А. Психология о личности. – М., 1988.
4. Бодалев А. А. Формирование понятия о другом человеке как личности. – Л., 1970.
5. Борисова Е. М., Логинова Г. П. Индивидуальность и профессия. – М., 1981.
6. Борисова М. В. Психологические детерминанты феномена эмоционального выгорания у педагогов // Вопросы психологии. – 2005. – № 2.
7. Гуревич К. М. Профессиональная пригодность и основные свойства нервной системы. – М., 1970.
8. Желагина Т. А. Психологическая профилактика профессиональной деятельности личности преподавателя вуза: Автореф. дис. д-ра психолог. наук. – Тверь, 2004.
9. Юрченко Е. В. Содержание и методы преодоления профессиональной деформации учителя в работе педагога-психолога / Дис. канд. пед. наук. – Уссурийск, 2000.